

Onderzoeksprogramma voor de herontwikkeling van andragologie

Aandacht voor andragologie is in de loop van de tachtiger jaren van de vorige eeuw op de achtergrond geraakt. In het licht van het sindsdien toegenomen individualisme en de opkomst van het marktdenken in internationaal verband is deze verminderde belangstelling opmerkelijk. Want juist in deze tijd staan uiteenlopende organisaties in de publieke en private sector voor de complexe opgave hoe gedragingen van personen met vaak totaal uiteenlopende achtergronden zijn af te stemmen op sociale en economische doeleinden. Met dit verschijnsel en de daarmee samenhangende problemen kampen vele landen, ongeacht hun ontwikkelingsstadium. De internationale belangstelling voor effectieve oplossingen is dan ook groeiende.

Door onderzoek te stimuleren naar menselijke gedragingen in samenwerkingsverbanden en maatschappij, kan beter inzicht worden gecreëerd in het functioneren van organisaties.

Daarmede zou andragologie als wetenschap een nieuwe impuls tot verdere ontwikkeling kunnen krijgen. Met dat doel voor ogen geeft de werkgroep Andragologie in deze notitie een aanzet voor het opstellen van een onderzoeksprogramma. Daaraan ligt een korte verkenning ten grondslag van de hedendaagse problematiek van de besturing van organisaties in de private en publieke sectoren.

Alles is in beweging, alles verandert

Mensen in organisaties veranderen. Naast omgeving en technologie oefent de mens met zijn normen- en waardepatronen invloed uit op het functioneren van organisaties van bedrijven en overheden. Tezamen vormen zij het sociaal-economische systeem, dat momenteel sterk onder druk staat van ingrijpende financieel-economische en maatschappelijke veranderingen. Hierin kunnen ten behoeve van onderzoek een drietal niveaus worden onderscheiden, die overzicht en inzicht bieden voor de plaatsbepaling van problemen en het zichtbaar maken van onderlinge verbanden.

1. Aan de basis van het systeem liggen normen en waardepatronen van individuen. Waarden kunnen worden opgevat als individuele overtuigingen, die veelal hun oorsprong vinden in dogma's of ideologieën en als het ware het geweten van de mens vormen. Indien deze worden geëxpliciteerd en van buiten opgelegd, ontstaan gedragsregels c.q. -normen. De verinnerlijking van normen en waardepatronen bepaalt in belangrijke mate het onderling vertrouwen tussen mensen.
2. De bovenkant ervan wordt bepaald door het sociaal-economisch systeem, dat is opgebouwd met behulp van institutionele arrangementen die vorm krijgen door invoering van instituties c.q. instellingen. Doeleinden verschaffen richting aan hun functioneren en voorzien in hun onderlinge samenhang. In zijn totaliteit is het ingericht op stimulering van welvaart door economische groei en verdeling van inkomens.
3. Tussen beide systemen vindt het economisch proces plaats, dat welvaart voortbrengt door te streven naar continue verhoging van kennis- en arbeidsproductiviteit.

De functie c.q. inrichting van het sociaal-economisch systeem wordt tegenwoordig in belangrijke mate bepaald door de ontwikkeling van de wereldeconomie.

Economie is een gedragswetenschap

De tijd waarin wij leven onderscheidt zich van vroeger door een onstuitbare globalisering in combinatie met een voortschrijdende economische integratie en een explosieve technologische ontwikkeling. Het gevolg is een toenemende complexiteit van financieel-economische en sociaal-maatschappelijke systemen. Daarin ontstaan voortdurend nieuwe interdependenties, die in eerste instantie moeilijk zijn waar te nemen of te doorgronden. Op onvoorspelbare momenten komen internationale samenhangen plotseling aan de oppervlakte. Zo bracht de huidige financiële crisis aan het licht dat in de afgelopen jaren op wereldschaal onvoorstelbare financieel-economische vervlechtingen zijn ontstaan, waarvan de effecten op economieën van afzonderlijke landen niet of onvoldoende zijn onderkend.

Gangbare economische theorieën blijken te kort te schieten in de verkenning van de hieraan verbonden risico's op instabiliteit van het economisch systeem. De modellen gaven geen of onvoldoende signalen over ontwikkelingen die de huidige economische crisis hebben veroorzaakt. In dit kader zijn niet alleen marktontwikkelingen onderschat, maar ook de effecten van gedragsreacties die institutionele arrangementen opwekken. Het economisch proces blijkt inderdaad geen exacte wetenschap, maar primair een maatschappelijk proces. Aan de basis is economie daarom een menswetenschap. Het menselijk gedrag kan niet in wiskundige formules worden vastgelegd, want het is daarvoor te complex en te dynamisch. De mens met zijn tijdgebonden grillige en onvoorspelbare gedragspatronen is en blijft moeilijk te doorgronden.

Pregnant in dit verband is de hernieuwde belangstelling voor de ethiek van het economisch leven. Het liberaliseren van financiële markten heeft een incentive-cultuur opgewekt, die besturen stimuleerde tot het accepteren van buitenproportionele risico's. Daarnaast heeft de crisis ook fraudes van onvoorstelbare omvang aan het licht gebracht in markt- en semi-publieke organisaties in bijvoorbeeld de bank- en verzekeringswereld, de zorgsector en woningbouwcorporaties. Deze ontwikkeling heeft nieuw licht doen schijnen op tekortkomingen in governance-structuren.

Op een ander vlak ligt de hernieuwde belangstelling voor oneigenlijk gebruik van tot ronduit fraude met uitkeringen op gebieden als zorg, arbeidsongeschiktheid, werkloosheid en bijstand. Aan de betreffende sociale wetgeving liggen gedrags- en inkomensmodellen ten grondslag, waarvan de veronderstellingen niet met de realiteit stroken. De op basis daarvan opgerichte instituties blijken niet of onvoldoende voor hun taken berekend, waaronder het toepassen van adequate controles op bestedingen van budgetten.

Uitkomsten van economische studies kunnen daarom niet verder reiken dan inschattingen van (probleem)situaties en ontwikkelingsrichtingen. Mede daardoor verschillen dikwijls meningen onder wetenschappers en beleidsmakers over het te voeren financieel-economische beleid. Over één aspect lijkt langzamerhand consensus te groeien, namelijk dat allerlei economische verschijnselen onderling met elkaar in verband staan. Tegenwoordig is meer oog voor mogelijke dwarsverbanden die noodzaken tot een meer integrale beschouwing van economische problemen.

In de opbouw van modellen wordt hiernaar gezocht. Maar het blijft een probleem mogelijke gedragsreacties daarin te verwerken. Hernieuwde aandacht en vernieuwing van dit belangrijke aspect van de economische wetenschap is daarom opportuun. Op twee pogingen tot vernieuwing in dit vlak wordt in het kort hierna ingegaan, te weten Mechanism Design Theory en

Capacity Development. Andragologie, opgevat als theorie van sociale interventies van menselijk gedrag, zou hieraan kunnen bijdragen.

Verbetering sociaal-economisch systeem: Mechanism Design Theorie

Hiervoor is aangegeven dat het economisch proces waarbinnen welvaart ontstaat, in belangrijke mate wordt gestuurd door het overkoepelende sociaal-economisch systeem. Als gevolg van de omgevingsdynamiek is permanent de vraag aan de orde welke overheidsinterventies bevorderlijk zijn voor welvaartsontwikkeling en welke instituties daaraan uitvoering kunnen geven.

Aan het eind van de vorige eeuw werd steeds duidelijker dat het opkomende marktdenken als oplossingsrichting voor tekortkomingen in het economisch systeem onvolkomenheden in zich bergt. De vrije markt geeft ruimte aan perverse prikkels die de economie in sommige gevallen laat ontaarden in een spel waarin individuen zich ten koste van andere individuen en het algemeen belang verrijken.

Een poging om economische processen beter in het sociaal-economisch systeem te passen is de ontwikkeling van Mechanism Design Theory (MDT) ten behoeve van economische analyse van instituties en markten. Deze theorie is het werk van een aantal Nobelprijswinnaars in de economie: John Nash, Leonid Hurwicz, Roger Myerson en Eric Maskin. Zij vroegen zich af hoe men de spelregels van de economie zo kan inrichten dat zowel het algemeen belang als het individueel belang gediend kan worden.

De laatste drie hebben de opgave en het vraagstuk van het mechanism design als volgt geformuleerd: beschouw de vrije markt economie als een spel waarin de spelregels zo worden ontworpen dat zowel de individuele als de collectieve opbrengsten worden gemaximaliseerd.

Globaal komt MDT neer op de toewijzing van middelen (breed opgevat) in multi-agent omgevingen. Het belangrijkste kenmerk van de toepassing van MDT op een probleem is, dat de bepaling van een "optimale" allocatie van middelen afhankelijk is van informatie die agenten privé bezitten. Om een optimale verdeling te bereiken, moeten de agenten worden bewogen deze persoonlijke informatie te delen. Agenten huldigen echter de opvatting dat hun belangen beter worden gediend (afhankelijk van hun inschatting van de informatie die andere agenten openbaar maken) door te liegen in plaats van het vertellen van de waarheid. Het berekenen van de optimale allocatie op basis van onjuiste informatie kan leiden tot ernstige fouten. Vandaar de uitdaging om een mechanisme of een procedure te ontwerpen die agenten beweegt informatie te delen en wel zodanig dat een optimale allocatie kan worden bereikt, zelfs wanneer deze agenten zich strategisch zouden gedragen.

Kortom, in zijn huidige vorm biedt MDT een algemeen kader voor het bestuderen van het probleem van collectieve besluitvorming met als doel voor de oplossing ervan een mechanisme te ontwerpen. Toepassingen zijn ontwikkeld op gebieden als het organiseren van veilingen, het toepassen van overheidsregulering en de invoering van milieuwetgeving.

Verbetering economische processen: Capacity Development

Een modelmatig ontworpen mechanisme waarin gedragsreacties worden gepostuleerd om als overheid institutionele arrangementen te kunnen verbeteren, geeft echter geen zekerheid over meer efficiënte economische processen. Als gevolg van het heersende paradigma dat

wetenschappelijke studies en beleidsvoorstellen aan overheden hun relevantie ontleen aan toetsing met eveneens modelmatige, empirisch zwak ondersteunde studies, kapselen sociaal-economische systemen zich als het ware in voor de werkelijkheid van ineffectief en inefficiënt gebruik, tot zelfs grof misbruik van collectieve middelen. Op velerlei gebieden van overheidsbemoeienis en -zorg is decennialange stagnatie in benodigde veranderingen het gevolg. Alleen politiek c.q. collectief verzorgde omvangrijke geldstromen konden als dam fungeren tegen onvermijdbare veranderingsprocessen onder invloed van de onverbiddelijke internationalisering.

Een gerenommeerde instelling als de World Bank vraagt aandacht voor het probleem dat, op zich beschouwd, goede voorstellen tot verbetering van het sociaal-economisch systeem van een land niet vanzelfsprekend effectieve en efficiënte economische processen opleveren. Op dit niveau blijken verstarde instituties met hun onvermijdelijke bureaucratieën vaak barrières op te werpen voor de implementatie van nieuw beleid. Het gaat hier om het oplossen van management- en organisatieproblemen, die de World Bank samenvat onder de aanduiding Capacity Development. Het formuleren van doelstellingen, het voor de realisatie benodigde management met de geëigende governancestructuur en het opzetten van een efficiënte organisatie vormen vraagstukken, die zich moeilijk of niet modelmatig laten oplossen. Ook ons land kampt met een analoge problematiek, zij het bezien vanuit een economisch betere uitgangssituatie.

Drie te onderscheiden niveaus

Hoewel opvattingen daarover variëren, wordt andragologie zoals gezegd doorgaans omschreven als theorie van sociale interventies van menselijk gedrag. Afwisselend worden in dit kader begrippen genoemd als action research, groepsdynamica, organisatieontwikkeling en organisatieverandering. Studies over deze onderwerpen bewegen zich vooral op bedrijfs- c.q. organisatieniveau.

Onder invloed van sterk veranderende omgevingsfactoren is echter belangstelling groeiende om andragologie in een breder perspectief te plaatsen door ook het vraagstuk van een rechtvaardige verdeling van collectieve goederen daarin te betrekken. Deze interesse wordt wellicht gevoed door problemen met de aansturing van organisaties van instituten die in essentiële (energie, water, voedsel) dan wel maatschappelijke (zorg, duurzaamheid) behoeften dienen te voorzien.

Onduidelijk is echter welke relatie bestaat tussen de toepassing van hiervoor genoemde instrumenten als MDT of Capacity Development en andragologie. Een belangrijke vraag in dit verband is of interdependenties bestaan. Voor de positionering van dit soort onderzoek alsmede mogelijke onderlinge verbanden zouden de drie eerdergenoemde niveaus steun kunnen geven aan het opstellen van onderzoeksvragen. In combinatie zouden deze het theoretisch beeld c.q. kader kunnen bieden waarin de positie en betekenis van andragologie als kenobject kan worden aangegeven. Deze benadering voorkomt dat andragologie blijft lijden aan inconsistenties, waardoor het in de tachtiger jaren van de vorige eeuw in de vergetelheid is geraakt. Afhankelijk van de invalshoek, zou onderzoek geplaatst en begrepen kunnen worden in een van de drie niveaus.

Het basisniveau: de leefwereld

Het functioneren van organisaties wordt primair beheerst door de aard van het product dan wel dienst. Daarop oefenen drie factoren een bepalende invloed uit: omgeving, technologie en mensen. Menselijke gedragingen worden doorgaans oppervlakkig meegenomen bij het ontwerp en de beoordeling van het functioneren van organisaties vanwege gebrek aan theorie en bottom up feedback. Het gaat hier bijvoorbeeld om onderzoek naar waardenoriëntaties, de transformatie ervan in doelenoriëntaties c.q. het vaststellen van concrete doelstellingen en de planning van organisatie- en gedragsverandering. Dit komt in feite neer op regulering en structurering van attitude en gedrag om orde in uiteenlopende opvattingen en ideeën van individuen te kunnen aanbrengen.

Andragologie zou kennis over deze organisatievraagstukken bezien vanuit de inzet van mensen verder kunnen uitdiepen en inkaderen. Hierbij zou het verkrijgen van meer inzicht in de 'gap' tussen 'intention' en 'behaviour' van het autonome individu als vertrekpunt kunnen worden genomen. Op deze wijze wordt aansluiting verkregen bij het methodologisch individualisme.

Het overkoepelende niveau: de systeemwereld

MDT neemt in de onderscheiden niveaus de positie in van onderzoek naar het functioneren van het sociaal-economisch systeem. Economen passen deze theorie al op tal van beleidsterreinen toe, waarbij doorgaans twee invalshoeken worden onderscheiden. In de eerste plaats geeft MDT inzicht in de te verwachten resultaten van markten dan wel van op marktwerking gebaseerde instituties wanneer deze beter in staat worden geacht gewenste doelen te realiseren. Ten tweede verschaft MDT inzicht in ontwerpmogelijkheden voor instituties in geval markten falen. De wijze waarop instituties functioneren wordt gerekend tot het vraagstuk van de governance (het geheel aan normen, regels en intern en extern toezicht) dat centraal staat in de bestuurskunde. Afhankelijk van de kwaliteit van het bestuur van instituties kan onderlinge concurrentie voordelig uitwerken voor de collectiviteit.

Het draait hier om de ordening c.q. het systeem van een economische sector dat het geheel aan markt- en overheidscoördinatie omvat, zoals de mate van concurrentie, zeggenschap en keuzemogelijkheden voor gebruikers. Dit systeem stuurt in belangrijke mate economische processen.

Het middenniveau: het functioneren van organisaties

Economische ontwikkelingen dwingen onder invloed van internationalisering en technologie tot snelle invoering van nieuwe, vaak fundamenteel andere organisatorische modellen in markt- en publieke sectoren. De hiermede gepaard gaande ingrijpende organisatorische veranderingen vergen inzicht in de gedragingen van individuen om onderlinge samenhang en focus op gezamenlijke doelstellingen te kunnen bevorderen.

De kenniseconomie stelt nieuwe eisen aan de inbreng van mensen in organisaties. Bij het ontwerp van organisaties speelt dit aspect een steeds belangrijkere rol. De ontwikkeling van kennis en bekwaamheden van mensen vergt permanent stimulering om het vermogen tot informatieverrijking en -verwerking van organisaties te kunnen verbeteren. Het gaat dan om de lerende organisatie, die ten slotte in staat moet worden geacht tot continue aanpassing aan veranderende omstandigheden.

In organisatiewetenschappen wordt bij het ontwerpen van organisatiesystemen in toenemende mate ingespeeld op deze trend. Opvoering van kennisproductiviteit en tijdige aanpassing aan veranderende omstandigheden door het evalueren van doelstellingen zijn onmisbare elementen om als organisatie effectief en efficiënt te blijven functioneren. Vooral instituten in de semi-

publieke sectoren blijken evenwel aan verlamme invloeden van bureaucrativering te lijden en daardoor onvoldoende presteren in relatie tot hun doelstellingen.

In de praktijk van de samenleving liggen tal van problemen met betrekking tot het menselijk gedrag en de invloed daarvan op het functioneren van organisaties te wachten op oplossingen. Maar welk instrumentarium is daarvoor voor handen? Hier ligt voor andragologie, opgevat als theorie van sociale interventies van menselijk gedrag, een nieuw onderzoeksgebied te wachten. Van origine is andragologie een interventiewetenschap en vooral in geval van organisaties in de semi-publieke sectoren gaat het om het actief ingrijpen in sociale systemen om deze te doen functioneren conform al dan niet aan nieuwe omstandigheden aangepaste doelstellingen. In een moderne studie andragologie zou bijvoorbeeld de bestudering van het functioneren van deze hybride organisaties in economische sectoren een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de vernieuwing van economische processen.

Programmering van onderzoek

Een hernieuwde invulling en positionering van andragologie begint bij het oppakken van een nieuwe ontwikkelingslijn. Dat vergt eerst onderzoek naar de historische ontwikkeling van het kenobject voor de bepaling van het vertrekpunt voor nieuwe research. Zodoende krijgt andragologie reliëf als primair sociale wetenschap en worden mogelijke misverstanden over haar theoretische reikwijdte vermeden. Op basis daarvan kan richting worden gegeven aan het opnieuw programmeren van andragologisch onderzoek. Dat vereist het stellen van concrete doeleinden, die tevens het kader aangeven waarbinnen aan het bereiken ervan kan worden gewerkt aan onderzoek en instrumentontwikkeling.

Om bruggen te kunnen slaan tussen de economische wetenschappen (waaronder instrumenten als MDT) en de sociale wetenschappen (zoals CD?) zouden in het kader van andragologie studies kunnen worden geëntameerd naar praktisch toepasbare interventiemechanismen met behulp waarvan uitvoerende organisaties meer focus krijgen op hun doelstellingen en de efficiënte realisatie ervan. Onze huidige complexe en multidimensionale samenleving noodzaakt in feite tot zo'n wetenschappelijk onderbouwde multifunctionele benadering van sociaal-economische problemen. Door onderzoek te programmeren op verheldering van onderlinge verbanden, kan overheids- en bedrijfsbeleid beter op elkaar worden afgestemd.

In een te ontwikkelen onderzoeksprogramma zou voor het verkrijgen van overzicht en inzicht in onderlingen verbanden de drie eerder genoemde niveaus als uitgangspunt kunnen worden genomen.

Voorbeelden in dit verband van onderzoeksthema's kunnen zijn:

Normen en waarden:

Onderzoek naar gedragscodes en hun effect op ethisch handelen als onderdeel van governance van organisaties in publiek en private sector;

Economische processen:

De invloed van menselijk gedrag op het functioneren van organisaties in de publieke en semi-publieke sector in relatie tot hun maatschappelijke doelstellingen.

Het sociaal-economisch systeem:

Het functioneren van het openbaar bestuur c.q. het politieke systeem en de effecten daarvan in de vorm van institutionele arrangementen en hun invloed op menselijke gedrag.

Pijnacker,
29 mei 2013